

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 9, Sayı 3 (Eylül 2012), ss. 122-134

DOI: 10.1501/MTAD.9.2012.3.28

Telif Hakkı®Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Yıldızeli Yöresi Ağzında Çokluk 1. Şahıs İstek Eki $-(y)āñ$, $-(y)āñ$

Talip Doğan

Karabük Üniversitesi (Karabük)

ÖZET

Türkiye Yıldızeli yöresi ağzında çokluk 1. şahıs istek ekinin $-(y)āk$, $-(y)ax$ ve $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ olmak üzere iki varyantı bulunmaktadır. $-(y)āk$, $-(y)ax$ varyantı, karşıda "bir veya birden fazla kişi" olduğu zaman kullanılır. Fakat $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ varyantı, karşıda "yalnızca birden fazla kişi" olduğu zaman kullanılır ve bu yönüyle kayda değer bir özellik taşır. Bu şekiller, kullanıldığı cümleye bir işi gerçekleştirmek maksadıyla "davet ve katılma" anlamı vermektedir. $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ yapı bakımından ise $-(y)Ak$ ve $-(y)Iñ$ eklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Türkiye ağzları, Yıldızeli Yöresi Ağzı, Çokluk 1. Şahıs İstek Eki $-(y)āñ$, $-(y)āñ$

ABSTRACT

There are two variants of first person plural optative suffix $-(y)āk$, $-ax$ and $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ in the sub-dialect of Yıldızeli region in Turkey. $-(y)āk$, $-(y)ax$ variant is used when there is "one or multiple people" against the speaker. But $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ variant is used when there is "only multiple people" against the speaker and with this aspect, it has a noteworthy characteristic. These forms give the meaning of "invitation and participation" for carrying out a job. In respect to structure, $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ was formed by the conjugation of $-(y)Ak$ and $-(y)Iñ$ suffixes.

KEY WORDS

Turkey sub-dialects, Yıldızeli Region Sub-Dialect, First Person Plural Optative Suffix $-(y)āñ$, $-(y)āñ$

1. Giriş

Bugün Oğuz grubu Türk lehçelerinde (standart Türkmen Türkçesi hariç) istek kipi olarak kullanılan $-(y)A$ eki, Eski Türkçenin gelecek zaman eki $-GAI$ /dan gelişmiştir. Bu kip Karluk, Kıpçak ve Güney Sibiry Türk lehçelerinde yine $-GAI$ ile yapılmaya

devam eder. Ekin, Çuvaş Türkçesinde $-I$ şeklinde olduğu görülür. Yakut lehçesinde ise bu kip eki kullanılmamaktadır (KTLG-F: 587).

İstek eki Eski Oğuz¹, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde gelecek zamanla birlikte yer yer istek işlevinde de kullanılmıştır:

Eski Oğuz :

Gönli dilemez ben ne ideven/Cānu dartmaz ben ne ideven "Gönlü dilemez, ben ne yapayım; canı çekmez, ben ne yapayım" (EATE: 107).

Dilemez gölgeni kim yanına düşe yürüye "Dilemez gölgeni kim yanına düşsün, yürüsün" (ETT: 146).

Ere varan kız kalkal/şol şaluban oynaya/Men kopuz çalam "Kocaya varan kız kalksın, kol salıp oynasın, ben kopuz çalayım" (DKK: 113-12).

Harezmi :

Maña ol kişiniñ sıfatını yañşı beyān kılğı! Eger barsam yañılmağay-men, edğü bileyin tēdi "Bana o kişinin sıfatını iyice anlat! Eğer gidersem yanılmayayım, iyi bileyim dedi" (NF: 23-4).

Kıpçak :

Nitkey-men kim bu halk ilinden halās tapkay-men "Ne yapayım ki bu halk elinden kurtulayım" (GT: 147-148).

$-(y)A$ ve $-GA(y)$ eklerinin sonraki asırlarda Osmanlı, Klasik Azerbaycan ve Çağatay Türkçesi metinlerinde istek kipi olarak kullanılmaya devam ettiği görülür:

Osmanlı :

Şanı sabâ gibi bir dil-nüvâz kim gâhî/Dil-i nizârımı kûy-ı niğâra vara göre "saba yeli gibi bir gönül okşayıcı yok mu ki bazen sevgilinin mahallesine gitsin, zayıf gönlümü görsün" (ND: 336).

Klasik Azerbaycan :

Rahm edüb âşıkunı haşr günü yahmayalar "Mahşer günü merhamet edip âşıkını yakmasınlar" (FD: 78).

Çağatay :

(3) *Til birle neçük kılğa men izhâr şağa* "Dil ile sana nasıl anlatayım" (ÇEK: 24).

Bugün Türkçenin birçok lehçesinde istek kipinin bu ekleri; $-MAkÇI$, $-GIsI$ *kel-*, $-(y)AsI$ *gel-* vb. başka istek kiplerinin ortaya çıkması ve diğer kiplerin aynı zamanda istek işlevinde kullanılması gibi sebeplerle işlevliğini kaybetmiştir.

¹ İstek eki $-(y)A$, Eski Oğuz Türkçesinde *geniş zaman*, *şimdiki zaman*, *emir*, *gereklilik*, *tercih*, *müsaade* vb. işlevlerde de kullanılmıştır. Bkz. EATE: 92-114. Nurettin Demir ve Sema Aslan, Eski Oğuz Türkçesinde istek eki $-(y)A$ 'nın işlevlerindeki genişlemeyi ve yeni bir işlevle yan cümle yüklemleştiricisi olarak kullanılmasını Farsçadan Türkçeye sıklık ve anlam kopyalamasıyla izah ederler. Bkz. Demir-Aslan (2010: 276-290).

2. Yıldızeli Yöresi Ağzında Çokluk 1. Şahıs İstek Eki

İstek eki $-(y)A$, standart Türkiye Türkçesinden kalıp söz ve deyimler, türküler, maniler, dua vb. türler haricinde neredeyse çekilmiş durumdadır. Türkiye Türkçesinde bu ekin işlevleri, başta şart kipi ile birinci şahıslarda da daha çok emir kipi olmak üzere diğer istek işaretleyicileri tarafından karşılanır olmuştur (Demir 2007: 104). Fakat Azerbaycan sahasında² ve birçok özelliği bakımından bu sahayla birleşen TTü. Doğu Grubu³ ağızlarında istek eki $-(y)A$, bütün şahıslarda işlekliliğini devam ettirir:

Teklik	Çokluk
1. <i>yığam, eyliyem</i>	<i>yapax, biçek</i>
2. <i>kurtarasan, içesen</i>	<i>alasz, gidesiz</i>
3. <i>ğala, ala</i>	<i>gideler vb.</i>

Bu ekin TTü. Batı Grubu ağızlarının bir kısmında⁴ ise çokluk 1. şahısta işleklilik kazandığı gözlemlenir (AAS: 51-52). Tabiatıyla bu ağız grubu içindeki Yıldızeli⁵ yöresi ağzında istek eki çokluk 1. şahısta oldukça canlıdır. Çokluk 1. şahısta istek ekinin Yıldızeli yöresi ağzında iki varyantı bulunur. Bunlardan biri $-(y)āk$, $-(y)ax$ şekilleridir:

- (1) *Olum yorğannarı satax, bir cobla⁶ alax* "Oğlum yorganları satalım, bir ağ alalım" (STİAT: 3).
- (2) *Seniñne biz séyahata çıxax déyor. Derdimize derman arıyax déyor* "Seninle biz seyahate çıkalım diyor. Derdimize derman arayalım diyor" (STİAT: 9).
- (3) *Memmede söylediler ki: Hâydi söyle baxax* "Mehmet'e söylediler ki: Haydi söyle bakalım" (STİAT: 23).
- (4) *İkimiz yatax birimiz bākliyāk* "İkimiz yatalım birimiz bekleyelim" (STİAT: 25).

Yıldızeli yöresi ağzında çokluk 1. şahıs istek ekinin bir de $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ şekilleri

² Bu saha Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan; İran'ın Güney Azerbaycan bölgesi; Kuzey Irak; Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini içine alır. Bkz. Ercilasun (1997: 227).

³ Türkiye Türkçesi ağızları için kullanılan Doğu Grubu ve Batı Grubu terimleri, Leylâ Karahan'ın "Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı çalışması esas alınarak kullanılmıştır. Bkz. AAS: 1-2.

⁴ Bunlar Adana, Adıyaman, Ankara (Nallıhan, Kızılcahamam, Beypazarı, Ayaş, Çamlıdere, Gündül hariç), Kızılırmak bucağı (Çankırı), Çorum merkez ilçesi ve güneyindeki yöreler, Gaziantep, Tarsus, Kahramanmaraş, Kayseri, Kırşehir, Malatya, Nevşehir, Niğde, Lâdik, Havza (Samsun), Sivas, Tokat ağızları ile I. Gruptaki Emirdağ (Afyon) ağzıdır. Bkz. AAS: 149.

⁵ Yıldızeli, Sivas iline bağlı bir ilçedir. Yıldızeli'nin doğusunda Sivas merkez, batısında Yozgat'ın Akdağmadeni, kuzeyinde Tokat'ın Sulusaray ile Yeşilyurt, güneyinde Sivas'ın Şarkışla ilçesi bulunmaktadır.

⁶ *Cobla*: balık tutmaya mahsus ağ.

kullanılmaktadır⁷:

(1) *Çapıda semāveri yaxmış suyun çaynamasını bākliyodum. Yoldan bizim Levend bārdı:*

-*Fāti ābi, işin var mı, bi kerpiçliğe gédāk de toprax getirāk.*

-*Tamam la, gel şu çayı içäk de éylé gédāk, dédim. Çayı demledik, namazdan gelen Basri ābiymen Necō dayını gördüm:*

-*Gélin çay içāñ déyin seslendim. Çayımızı içdikden sōna kerpiçliğe dōru yola goyuldux. Oxula varmadan bizim yiyenmer axlıma düşdü, Levend'e:*

-*Şordan yiyenleri de alax, dédim.*

-*Olur, dédi.*

"*Kapıda semaveri yakmış suyun kaynamasını beklüyordum. Yoldan bizim Levent bağırđı:*

-*Fatih abi, işin var mı, bir kerpiçliğe gidelim de toprak getirelim.*

-*Tamam, gel şu çayı içelim de öyle gidelim, dedim. Çayı demledik, namazdan gelen Basri abiyle Neco dayını gördüm:*

-*Gelin çay içelim diye seslendim. Çayımızı içtikten sonra kerpiçliğe doğru yola koyulduk. Okula varmadan bizim yeğenler aklıma düşti, Levent'e:*

-*Şuradan yeğenleri de alalım, dedim.*

-*Olur, dedi."*

(2) *Ābimçile gédđik, uşaxlar çapıda odun kesiyodu.*

-*Hadi gédāñ de birez çübre yúklüyāñ, déyin bārdım. Onları da aldık, Yavu'ya gédđik. Gédđik amma kōparatifde çübre çalmamış. Yıldızeli'ne gēderseniz, orda var, dédi memur. Uşaxlara:*

-*Gédāñ mi, dedim.*

-*Hadi gédāñ, dédi Samed. Yıldızeli'ne gédđik. Uşaxlar yúklesin, biz memurunan çonuşax, dédim Levend'e. Memurunan nakliyeçi, bahasını çonuşdux, baxdım, uşaxlar yorulmuş.*

-*Birez dīnenin, hep berāber doldurāñ, dédim. Yúklerken vaxıt epey ilerledi, uşaxlar acıxdı.*

-*İşi bitirāñ de, bi yémaç yiyāñ, ondan sōna kōye gédāñ olur mu, dédim. Onlar da Allah'dan arıyomuş, éyi ki axlıña düşdü, dédiler. Yémā yédik, kōye geldik ki, çübreler bizden önce gelmiş.*

"*Abimlere gittik, çocuklar kapıda odun kesiyordu.*

-*Hadi gidelim de biraz çübre yükleyelim, diye bağırđım. Onları da aldık, Yavu'ya gittik. Gittik ama kooperatifte çübre kalmamış. Yıldızeli'ye giderseniz, orada var, dedi memur. Çocuklara:*

⁷ Yıldızeli yöresi ağzındaki çokluk 1. şahıs eki –(y)āñ, –(y)āñ tarafımdan tespit edilmiştir. Örneklerin yer aldığı cümleler, yörenin konuşurlarından soruşturma yoluyla derlenmiştir.

-Gidelim mi, dedim.

-Hadi gidelim, dedi Samet. Yıldızeli'ye gittik. Çocuklar yüklesin, biz memurla konuşalım, dedim Levent'e. Memurla nakliyeyi, pahasını konuştuk, baktım, çocuklar yorulmuş.

-Biraz dinlenin, hep beraber dolduralım, dedim. Yüklerken vakit epey ilerledi, çocuklar acıktı.

-İşi bitirelim de, bir yemek yiyelim, ondan sonra köye gidelim olur mu, dedim. Onlar da Allah'tan arıyormuş, iyi ki aklına düştü, dediler. Yemeği yedik, köye geldik ki, gübreler bizden önce gelmiş."

(3) *Bu hafta bazara gédib de bi şey alamadıx ki... Hemen zabānan ām geldi bize, emminjinen bana:*

-Hazırlanñ, ırmāñ suyu éyi axıyo bōnlerde, sel gelmeden o bendi dutāñ da, yoncaıy suluyāñ ölüm, dédi.

"Bu hafta pazara gidip de bir şey alamadık ki... Hemen sabahleyin ağam (babam) geldi bize, amcanla bana:

-Hazırlanın, ırmağın suyu iyi akıyor bugünlerde, sel gelmeden o bendi tutalım da, yoncaıy sulayalım oğlum, dedi."

Yıldızeli yöresi ağızında çokluk 1. şahıs istek ekinin $-(y)äk$, $-(y)ax$ ve $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ şekilleri arasında işlev farkı bulunmaktadır. Tetkikler neticesinde bölge ağızındaki bu şekillerin, hitap edilen "kişi" ve "kişiler" biçiminde bir ayırımdan dolayı kullanıldığı tespit edilmiştir. Şöyle ki, $-(y)äk$, $-(y)ax$ şekilleri "bir veya birden fazla kişi"ye; $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ şekilleri ise "yalnızca birden fazla kişi"ye hitap edilirken kullanılır. Başka bir deyişle, burada bir ayırma söz konusudur ve Yıldızeli yöresi ağızında bu şekillerin kullanımları bir şarta bağlanmış durumdadır. $-(y)äk$, $-(y)ax$ şekillerinin kullanımını, muhatabın "bir veya birden fazla kişi"; $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ şekillerinin kullanımını ise muhatabın "yalnızca birden fazla kişi" olması belirlemektedir. Ayrıca $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ şekilleri Yıldızeli yöresi ağızında, kullanıldığı cümleye bir işi gerçekleştirilmek için "davet ve katılma" anlamı verir. Örnek olarak:

Çay içäk ifadesi "Ben ve sen veya sizler çay içelim" anlamını,

Çay içāñ ifadesi "Ben ve sizler çay içelim" anlamını taşır.

Bölge ağızından derlenen metinlerde de görüldüğü üzere karşıda bir kişi olduğunda $-(y)äk$, $-(y)ax$; ama birden fazla kişi, yani bir topluluk olduğunda $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ şekilleri kullanılmıştır. Yıldızeli yöresi ağızında $-(y)äk$, $-(y)ax$ şekillerinin kullanılma sınırları kesin değildir; bu şekiller, karşıda hem bir kişi hem de birden fazla kişi olduğunda kullanılır. Fakat $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ şekilleri, burada muhakkak suretle "yalnızca birden fazla kişi"ye hitap edilirken devreye girer. $-(y)āñ$, $-(y)āñ$ şekillerinin önemli bir özelliği karşıda "bir kişi" olduğunda hiçbir zaman kullanılmamasıdır.

Yıldızeli yöresi ağızında bu tür ifadeler kimi zaman cümlede başka bir fiilin

katılımıyla dile getirilmektedir. Söz gelişi:

- Gel gédäk* ile “Ben ve sen, ikimiz gidelim”,
Gelin gédäk ile “Ben ve sizler, hepimiz gidelim”,
Gelin gédän ile “Ben ve sizler, hepimiz gidelim”,
Otur yéyäk ile “Ben ve sen, ikimiz yiyelim”,
Oturun yéyäk ile “Ben ve sizler, hepimiz yiyelim”,
Oturun yéyän ile “Ben ve sizler, hepimiz yiyelim”

demek istenilmektedir. Burada “yalnızca birden fazla kişi” için kullanılan $-(y)\bar{a}\eta$, $-(y)\bar{a}\eta$ şekillerinin teklik 2. şahıs bildiren *gel* sözüyle kullanılması elbette imkân dışındadır. Yani, *gel gédän* veya *otur yéyän* denilememektedir.

Yıldızeli yöresi ağzından diğer örnekler:

- (4) *Birez çuxur éşän de dikme dikän*. “Biraz çukur eşelim de dikme dikelim.”
(5) *Bu iş bizi çox yordu, birez dînenän*. “Bu iş bizi çok yordu, biraz dinlenelim.”
(6) *Bu gadder yéter, şu balıxları sayän, ondan sôna da bölüşän*. “Bu kadar yeter, şu balıkları sayalım, ondan sonra da bölüşelim.”
(7) *Tarlayı birez daha hızlı biçän de akşama bitirän*. “Tarlayı biraz daha hızlı biçelim de akşama bitirelim.”
(8) *Yarın hemî yîn yığän, hemî de patos vurän*. “Yarın hem yığın yığalım, hem de patos vuralım.”
(9) *Yétmezse birez daha äkmäk yazän*. “Yetmezse biraz daha ekmek açalım.”
(10) *Zabânan tandırı yaxän da gätmer biçirän*. “Sabahleyin tandırın yakalım da katmer pişirelim.”
(11) *Yarın dağa gédän, birez odun kesän, birez de gözax birikdirän*. “Yarın dağa gidelim, biraz odun keselim, biraz da kozalak biriktirelim.”
(12) *Mantar topliyän mi?* “Mantar toplayalım mı?”
(13) *Az sôna odaya toplanän, saz çalän, oyun oynuyän*. “Az sonra odaya toplanalım, saz çalalım, oyun oynayalım.”

$-(y)\bar{a}\eta$, $-(y)\bar{a}\eta$ şekilleri, çokluk 1. şahıs istek eki $-(y)Ak$ ile çokluk 2. şahıs emir⁸ eki $-(y)I\eta$ 'ın birleşmesiyle meydana gelmiş görünmektedir. $-(y)\bar{a}\eta$, $-(y)\bar{a}\eta$ şekillerinin işlevi de bunu işaret eder. Zira bu şekiller “yalnızca birden fazla kişi”ye, bir diğer açıdan çokluk 2. şahsa (siz'e) karşı hitap edildiğinde işletilmektedir. Kısacası *oturun yéyän* ifadesinin çokluk 2. şahsa (siz'e) ait olması, burada işlev gereği şahsın (siz'in) işaretleyicisi $-(y)I\eta$ 'ı da devreye sokmuştur. *yéyän* ve *vurän* örneğinde;

yiyän: *yiyäkin* > *yiyäğin* > *yiyäğin* > *yiyäyin* > *yiyäin* > *yiyän*,

⁸ Burada, “emir” terimiyle ifade edilen eklerin aynı zamanda istek işlevini taşıdığı gerçeğinden hareket edilmelidir. bkz. KTLG-F: 770.

vurān; vurakıŋ > vurağıŋ > vurağıŋ > vurayıŋ > vuraıŋ > vurān.

Çokluk 1. şahıs istek eki *-(y)Ak*, aynı zamanda bir diğer varyantıyla başka ağızlarda da yer almaktadır. *-(y)Ak* eki yanında Erzurum'un Yukarı Aras ağızlarında *-(y)ağm* (Gemalmaz 1995: 369), Diyarbakır ağızında *-(y)axm* (Erten 1994: 49); Azerbaycan'ın Bakü ağızında *-(y)égün*, *-(y)égüz*; Nahçıvan Grubu, Karabağ, Kazah, Gence ağızlarında *-(y)ağm*, *-(y)eyin*; Mugan Grubu, Şamahı, Kuba, Mereze ağızlarında *-(y)ağun*, *-(y)ağun*, *-(y)égün*, *-(y)égün*, *-(y)eyün*, *-(y)ağuz*, *-(y)egüz*, *-(y)égüz* (Rüstemov 1955: 106-107; Şireliyev 1962: 199); İrevan ve Cebrayıl ağızlarında *-(y)ağm*, *-(y)eyin* (Rüstemov 1965: 258); Gürcistan'da Meshet Türkleri ağızında *-(y)ağm*⁹; Irak Türk ağızlarında *-(y)aym*, *-(y)eyin*, *-(y)ağm*, *-(y)eğm* (Paşayev 2004: 180); Güney Azerbaycan¹⁰ bölgesinin Meşkin ağızında *-(y)aym*, *-(y)eyin*¹¹, Urmiye ağızlarında *-(y)ağm*, *-(y)eğm*, *-(y)eğm* (Doğan 2010: 179) şekilleri tespit edilmiştir.

Bu ağızlardan örnekler:

Diyarbakır ve Kerkük¹² ağızlarında geçen aşağıdaki cümlelerin bağlamında, çağrının birden çok kişi için olduğu anlaşılmaktadır:

Diyem gelin 'Urfakapı'da inaxm, o küçenin içinden vuraxm biz bize eve gidaxm (DY: XLIV-13). "Diyeyim gelin 'Urfakapı'da inelim, o sokağın içinden vuralım biz bize eve gidelim."

Paşah bāxti sağvezire, solvezire dēdi "yêrovün gidēğm oturāğm baxāğm munman ne çixar bugün!" (Kr: 6-65). "Padişah baktı sağvezire, solvezire dedi 'yürüyün gidelim, oturalım, bakalım bundan ne çıkar bugün!'"

Güney Azerbaycan bölgesindeki Urmiye ağızlarında *yiyeş* ifadesi "Ben ve sen veya sizler yiyelim", *yiyağm* ifadesi "Ben ve sizler, hepimiz yiyelim" anlamında kullanılır¹³. Benzer biçimde, Urmiye ağızlarında *-(y)ağm*, *-(y)eğm*, *-(y)eğm*'in kullanıldığı şu örneklerde de cümleyi sarf eden şahıs, "birden fazla kişi"ye hitap etmektedir:

⁹ *-(y)ağm* eki, Meshet Türkleri ağızında karşıda "birden fazla kişi" olduğu zaman kullanılmaktadır. Ekin buradaki varlığına ve işlevine 1944'te yazdığı bir makalesinde S. S. Djikiya dikkat çekmiştir. Bkz. Demir (2000: 67).

¹⁰ Bu ek, Güney Azerbaycan bölgesinde yazılı eserde de tespit edilmiştir: *Gelin gızım adın goyağm*. Bkz. Sarıkaya (1998: 286). Örnekte görüldüğü gibi ek, birden fazla kişi için kullanılmıştır.

¹¹ Bu ekin Meşkin ağızında kullanıldığı, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde doktora öğrencisi ve aynı zamanda Meşkinli olan Mousa Rahimi'den öğrenilmiştir. Musa Rahimi şu örneği vermiştir: Karşıda bir kişi olursa *téz ol, gédek*, birden fazla kişi olursa *téz olun, gédeyin*.

¹² Irak Türk ağızlarında bu ekin kullanıldığı başka örnekler için ayrıca Bkz. Buluç (2007: 278), Haydar (1979: 231).

¹³ Urmiye ağızlarından *yé-* fiiliyle verilen bu örnek ile (5), (6) ve (7) numaralı örnekler soruşturma metoduyla elde edilmiştir.

(1) Ğohumnānan, ğohumnan ğederiş meselen; évinen ğohumnan. Evvelen diyerix: Gelin **ĝedeĝim**. Gelin **ĝedeĝim** baxçada péyvet¹⁴ **vuraĝim, vuraĝim**; éle o cur diyeriĝ. **Vuraĝim** belé. Gelin **ĝedeĝim** çayda **çimeĝim** (Urm: 62-80). “Akrabalarla, akrabayla gideriz mesala; evle akrabayla. Evvela deriz: Gelin gidelim bahçede ağaç aşılalım, aşılalım; öyle o tür deriz. Aşılalım böyle. Gelin gidelim çayda çimelim.”

(2) Bular, ĝedibler oların çadırları yanına. Buların serbazlarınan¹⁵, bu uşaxları tutub aparıp buların böyühleenin yanına. Déyibdi ki bu kâfirdi, ĝalıbdı ĝetmiyibdi; bunu öldüreĝim (Urm: 52-92). “Bunlar, ĝitmişler onların çadırlarının yanına. Bunların askerlerinden, bu çocukları tutup ĝötürmüş bunların büyüklerinin yanına. Demiş ki bu kâfirdir, kalmış ĝitmemiş; bunu öldürelim.”

(3) -Yoldaşlar, gelin il bayramına göre mēllimimize¹⁶ bir tebrik kartı yazıb **ĝöndereĝin**.

- Olsun, ĝöndererih.

- Kartın üstünde ne cür¹⁷ **yazaĝim**? Élmen ya taypnan?

- Elbette ki élde yazmax yaxşıdı.

- Olsun. Bes onda lazımdı ki, evvel bir dene ĝözel kart **alaĝim**, sonra **ĝöreĝin**, kimin élyazmaĝı, hamıdan yaxşıdı.

- Kartı medresenin yaxınlıĝında olan maĝazadan **alaĝim**?

- Yox, oradan **almıyaĝim**. Men bilirem, hardan alax.

“-Arkadaşlar, gelin Yıl Bayramı dolayısıyla hocamıza bir tebrik kartı yazıp gönderelim.

-Oldu, ĝödeririz.

-Kartın üstünü nasıl yazalım? Elle mi, bilgisayarla mı?

-Elbette ki elle yazmak güzeldir.

-Oldu, o zaman öncelikle güzel bir kart alalım, sonra görelim, kimin el yazısı diĝerlerinden güzeldir.

-Kartı medresenin yakınında bulunan maĝazadan mı alalım?

-Yok, oradan almayalım. Ben biliyorum, nereden alalım.”

(4) Durun, ĝarpız **yıyaĝim**, miyelerin hamısını **yıyaĝim**. “Durun, karpuz yiyelim, meyvelerin hepsini yiyelim.”

(5) Gelin **ĝédaĝim**, su **ĝetiraĝim**, hasıllarımızı **suvaraĝim**. “Gelin gidelim, su getirelim, mahsullarımızı sulayalım.”

Türkiye Türkçesi ağzlarında çokluk 1. şahıs istek eki olarak –(y)Allm şekli¹⁸ de

¹⁴ péyvet: bir ağacı başka bir ağaca aşılama (<Far. peyvend).

¹⁵ serbaz: asker (<Far. serbāz).

¹⁶ mēllim: öğretmen (<Ar. mu'allim).

¹⁷ cur : tür, biçim, şekil (<Far. cūr).

bulunur. Bu ek Göktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde *-(A)llm* şeklindedir. Eski Oğuz Türkçesinde ise ek, ünlüyle biten fiillere yardımcı ünsüz *y* ile bağlanmak suretiyle, sadece *-(y)AlUm* şeklinde yuvarlak olmuş ve ancak daha sonraki asırlarda dudak uyumuna girmiştir. *-(y)Allm* şekli, Azerbaycan sahasında 19. asırdan sonra yerini *-(y)Ak*'a bırakır; fakat Gagavuz ve Türkiye Türkçelerinde kullanılmaya devam eder.

Bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında *-(y)Allm* (bazen de *-(y)Allk*) şekli yanında ayrıca *-(y)AllmIn*, *-(y)AmIn*, *-(y)AllmIn*, *-(y)AllmUn* şekilleri yer almaktadır. Tespit edildiği kadarıyla bunlar Konya'nın Kızılören, Meram, Doğanhisar, Beyşehir ilçesine bağlı Sarıköy, Sarayönü ilçesine bağlı Kuyulu Sebil köyü, Kütahya'nın merkez, Antalya'nın Alanya, Elmalı, Gazipaşa ve Kırıkkale'nin Halifeli köyü ağızları (Demir 2000: 68) ile Afyon, Çankırı, Nevşehir, Niğde'nin Bor yöresi ve Karabük'ün Safranbolu yöresi ağızlarıdır.

Nurettin Demir, bu ağızlardaki çokluk 1. şahıs istek eki *-(y)Allm*'ın "bir veya birden fazla kişi", *-(y)AllmIn*'in ise "yalnızca birden fazla kişi"ye hitapta ortaya çıktığını dile getirir. Kendisinin de aralarında olduğu dört kişiden oluşan bir sohbet esnasında kaydettiği (1), (2) ve (3) numaralı cümlelerinde konuşan kişinin, karşındakilerin hepsine seslendiğini belirtir. İlaveten, bahsi geçen ağızlarda *-(y)AllmIn*'ın karşıda "bir kişi" olduğu zaman kullanılmadığına dikkat çeker:

(1) *Şimdi ne yapalım, tarım il müdürlüğüne mi gidelimiz.* "Şimdi ne yapalım, Tarım İl Müdürlüğüne mi gidelim."

(2) *Izgara götürüp balık götürüp oraya da ızgara yapalım arkadaşlar, dersiniz o başga.* "Izgara götürüp, balık götürüp oraya da ızgara yapalım arkadaşlar, dersiniz o başka."

(3) *Biz dünyaya neye geldik, yiyelimiz, içelimiz, gezelimiz diye geldik.* "Biz dünyaya niye geldik, yiyelim, içelim, gezelim diye geldik."

Aşağıdaki (4) ve (5) numaralı örnekler Niğde'nin Bor yöresi, (6) ve (7) numaralı örnekler Karabük'ün Safranbolu yöresi ağızlarına aittir. Tarafımızdan, yörenin konuşurlarından soruşturma yoluyla alınan bu cümlelerde de kişiler, bir topluluğa karşı konuşur:

(4) *Gelin köyün yolunu yapalımız.* "Gelin köyün yolunu yapalım."

(5) *Şurdaki araba çalışmıyomuş şunu hadi bi itelimiz.* "Şurdaki araba çalışmıyormuş, şunu hadi bir itelim."

(6) *Uşaklā duymāyo musuruz, gidemiz gālan¹⁹, gidelimiz hadi, geç vakt oldu hazıllaniz gāri herkes yatacağ gālan yerine, eliz évinde durulmaz ki bunca gidelimiz*

¹⁸ *-(y)Allm* şekli, aynı zamanda emir ve emir/istek eki olarak değerlendirilir. Bu çalışmada, *-(y)Allm* şekli için istek eki terimi kullanılmıştır.

¹⁹ gālan: artık.

hadi, hazırlanıñ. "Çocuklar duymuyor musunuz, gidelim artık, gedelim hadi, geç vakit oldu hazırlanın gayrı, herkes yatacak artık yerine, elin evinde durulmaz ki bu kadar gidelim hadi, hazırlanın."

(7) *Uşaklā hadi ğākıñ, yavāş yavaş bayır yokañı çıkalımıñ, ordan da aşığıya dōru énelimñ, āyşe ğızgile úrayalıñ, hasdaları varımış, onları ziyāret édelimñ, ordan da dönüb dolaşib évimize gelemñ. "Çocuklar hadi kalkın, yavaş yavaş bayır yukarı çıkalım, oradan da aşığıya doğru inelim, Ayşelere uğrayalım, hastaları varmış, onları ziyaret edelim, oradan da dönüp dolaşip evimize gelelim."*

Ayrıca soruşturma neticesinde her iki yöredeki konuşurların $-(y)AllmInñ$, $-(y)AmInñ$ şekillerini "bir kişi" olduğu takdirde asla kullanmadıkları belirlenmiştir.

Afyon ağzından (8) ve Çankırı ağzından (9), (10) numaralı örnekler Ahmet Caferoğlu'nun, Nevşehir ağzından (11) numaralı örnek Zeynep Korkmaz'ın derlemelerinde yer alır. $-(y)AllmInñ$, $-(y)AllmIn$, $-(y)AllmUn$ şekillerinin kullanıldığı bu örneklerde de yine, cümlelerin bağlamında hitap edilen kişilerin birden fazla olduğu anlaşılmaktadır:

(8) *Gelen gara geçililer imiş déyerekden; gavaslar söylüyor béylere: Tetik gidelimñ göçün yerini deyiştirelim* (ADÜM: 32). "Gelen Karakeçililermiş diyerek; gavaslar söylüyor beylere: Çabuk gidelim göçün yerini deyiştirelim."

(9) *Vay rezil köse demişler, bu köseyi gidelimñ öldürelimñ demişler. Bunnar üçü bir, kösenin köyüne gelmişler* (AAT: 84). "Vay rezil köse demişler, bu köseyi gidelim öldürelim demişler. Bunlar üçü bir, kösenin köyüne gelmişler."

(10) *Kösey öldürdük déyip gelin bi ekmeğ yiyelimñ* (AAT: 85). "Köseyi öldürdük deyip gelin bir ekmeğ yiyelim."

(11) *Evimiz burda yoxarda ha buyurun gidelimñ bu ğazāda ğalacāsarız dım, nire gidecāñız bura duruxan?* (Nv: 217). "Evimiz burada yukarıda ha, buyurun gidelim bu kazada kalacaksınız diyeyim, nereye gideceksiniz ...?"

Karşıda "bir kişi" ve "birden fazla kişi" olmasına bağlı olarak işletilen çokluk 1. şahıs istek eki şekillerine standart Türkmen, Hakas ve Tuva Türkçelerinde de rastlanır.

Türkmen Türkçesinde çokluk 1. şahıs istek eki olarak $-(A)ll$ ve $-(A)llñ$ olmak üzere iki ayrı şekil kullanılır. Ayrıca bu şekiller, sonu *a* ve *e* ile biten fiillere geldiği zaman ünlü uzaması ortaya çıkmaktadır:

(1) *Dokāl* "Ben ve sen, ikimiz dokuyalım",

(2) *Bökeli* "Ben ve sen, ikimiz sıçrayalım",

(3) *Dokālñ* "Ben ve sizler, hepimiz dokuyalım",

(4) *Bökeliñ* "Ben ve sizler, hepimiz sıçrayalım" anlamlarına gelir (Söyegov vd. 1999: 294-295; Kara 2005: 129-130).

Hakas Türkçesinde çokluk 1. şahıs istek eki $-Anñ$ ve $-(i)bıs$, $-(i)bıs$; $-AnAr$ şekillerindedir:

- (1) *Alaη* “Ben ve sen, ikimiz alalım”,
 (2) *Sadaη* “Ben ve sen, ikimiz satalım”,
 (3) *Alaηar, alibis* “Ben ve sizler, hepimiz alalım”,
 (4) *Sadaηar, sadibis* “Ben ve sizler, hepimiz satalım” anlamlarındadır (TLG: 1119).

Tuva Türkçesinde çokluk 1. şahıs istek ekinin $-\bar{A}l(I)$, $-\bar{I}L(I)$, $-Al(I)$, $-Il(I)$ ve $-\bar{A}lIηAr$, $-\bar{I}lIηAR$, $-AlIηAr$, $-IlIηAr$ şekilleri bulunur:

- (1) *Sadālu/Sadāl* “Ben ve sen ikimiz satalım”,
 (2) *Alīlu/Alīl* “Ben ve sen ikimiz alalım”,
 (3) *SadālIηar* “Ben ve sizler, hepimiz satalım”,
 (4) *Alīηar* “Ben ve sizler, hepimiz alalım” anlamlarını vermektedir (TLG: 1195).

3. Sonuç

Yıldızeli yöresi ağzında çokluk 1. şahıs istek eki olarak kullanılan $-(y)āk$, $-(y)ax$ ve $-(y)āη$, $-(y)āη$ varyantları arasında dikkat çekici bir işlev farkı vardır: Çokluk 1. şahıs istek eki $-(y)āk$, $-(y)ax$ “bir veya birden fazla kişi”ye; fakat $-(y)āη$, $-(y)āη$ “yalnızca birden fazla kişi”ye, yani yalnızca çokluk 2. şahsa (siz’e) hitap edilirken kullanılır. Başka bir deyişle burada çokluk 1. şahıs (biz); “ben ve sen, ikimiz”, “ben ve siz, hepimiz” olmak üzere ikiye taksim edilmiş durumdadır. $-(y)āη$, $-(y)āη$ şekilleri, $-(y)Ak$ ve $-(y)Iη$ eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu arada, “bir kişi” ve “birden fazla kişi” için kullanılan çokluk 1. şahıs istek eki varyantları kimi Oğuz Türkçesi ağzları ile Türkmen, Hakas ve Tuva Türkçelerinde de yer alır.

Çeviri Yazı İşaretleri ve Kısaltmalar

/ä/	/a/ - /e/ arası ünlü
/é/	kapalı /e/ ünlüsü
/i/	/ı/ - /i/ arası ünlü
/ó/	/o/ - /ö/ arası ünlü
/ú/	/u/ - /ü/ arası ünlü
/ā/	uzun /a/ ünlüsü
/ā̄/	uzun /a/ - /e/ arası ünlü
/ē/	uzun açık /e/ ünlüsü
/ê/	uzun kapalı /e/ ünlüsü
/ī/	uzun /ı/ ünlüsü
/î/	uzun /i/ ünlüsü
/ō/	uzun /o/ ünlüsü

/ū/	uzun /u/ ünlüsü
/ū̄/	uzun /ü/ ünlüsü
/ı/	kaybolmak üzere olan /ı/ ünlüsü
/i/	kaybolmak üzere olan /i/ ünlüsü
/ğ/	art ve orta damak /g/ ünsüzü
/k/	art ve orta damak /k/ ünsüzü
/x/	art damak /h/ ünsüzü
/ĥ/	sızıcı ön damak /h/ ünsüzü (/k/ - /h/ arası)
/ŋ/	damak /n/’si
//	: Fonem parantezi
<	: Bu şekilden gelir.
>	: Bu şekle gider.
-	: Fiil kök ve gövdesine gelen ek.
Ar.	: Arapça
ed.	: editör
Far.	: Farsça

hzl. : hazırlayan
 A : a, e
 İ : ı, i, u, ü
 U : u, ü
 G : ğ, g

Eser Kısaltmaları

AAS: *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Bkz. KARAHAN (1996)
AAT: *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*. Bkz. CAFEROĞLU (1994)
ADÜM: *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme*. Bkz. CAFEROĞLU (1994)
ÇEK: *Çağatayca El Kitabı*. Bkz. ECKMANN (2003)
DKK: *Dede Korkut Kitabı-I-, Giriş-Metin-Faksimile*. Bkz. ERGİN (1991)
Dy: *Diyarbakır Ağzı*. Bkz. ERTEN (1994)
EATE: *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Bkz. GÜLSEVİN (2007)

ETT: *Eski Türkiye Türkçesi*. Bkz. TİMURTAŞ (2005)
FD: *Fuzûlî Divânı*. Bkz. TARLAN (1950)
GT: *Gülîstan Tercümesi*. Bkz. KARAMANLIOĞLU (1989)
Kr: *Kerkük Ağzı*. Bkz. HASAN (1979)
KTLG-F: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim*
ND: *Nedim Divânı*. Bkz. HASAN (1997)
NF: *Nehcû'l-Ferâdis (Uştmağların Açık Yolu-Cennetlerin Açık Yolu)-I Metin, II. Tıpkıbasım*. Bkz. ECKMANN (2004)
Nv: *Neveşehir ve Yöresi Ağzları*. Bkz. KORKMAZ (1994)
STİAT: *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*. Bkz. CAFEROĞLU (1994)
TLG: *Türk Lehçeleri Grameri* Bkz. ERCİLASUN (ed.) (2007)
Urm: *Urmiye Ağzları*. Bkz. DOĞAN (2010)

Kaynaklar

- BULUÇ S. (2007) "Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Başlıca Ağzı Özellikleri". *Makaleler*, (Hzl. Zeynep KORKMAZ), Ankara: TDK Yayınları, s. 271-280.
- CAFEROĞLU A. (1994) *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU A. (1994) *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme*. Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU A. (1994) *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: TDK Yayınları.
- DEMİR N. (2000) "Anadolu Ağızlarında Birinci Çoğul Kişi İstek Eklerinin İkilik Bildiren Bir Değişkisi". *Türkçenin Ağzları Çalışmayı Bildirileri*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 65-71.
- DEMİR N., ASLAN S. (2010) "Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki –(y)A". *Turkish Studies*, Volume 5/4 Fall, s. 276-290.
- DOĞAN T. (2010) *Urmiye Ağzları*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.
- ECKMANN J. (2003) *Çağatayca El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ECKMANN J. (2004) (Tıpkıbasım ve Çeviriyazı), *Nehcû'l-Ferâdis (Uştmağların Açık Yolu-Cennetlerin Açık Yolu)-I Metin, II. Tıpkıbasım*. (Yayımlayanlar: Semih TEZCAN-Hamza ZÜLFİKAR), Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN A. B. (1997) "Irak Türkleri Dil ve Edebiyatı". *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 221-236.
- ERGİN M. (1991) *Dede Korkut Kitabı-I-, Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERTEN M. (1994) *Diyarbakır Ağzı*. Ankara: TDK Yayınları.
- GEMALMAZ E. (1995) *Erzurum İli Ağzları C. 1*. Ankara: TDK Yayınları.

- GÜLSEVİN G. (2007) *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- HASAN H. Ş. (1979) *Kerkük Ağzı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- HAYDAR Ç. H. (1979) *Irak Türkmen Ağzları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- KARA M. (2005) *Türkmen Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- KARAHAN L. (1996) *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARAMANLIOĞLU A. F. (1989) *Gülistan Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim* (2006) Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ Z. (1994) *Neşehir ve Yöresi Ağzları*. Ankara: TDK Yayınları.
- MACİT M. (1997) *Nedim Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- PAŞAYEV G. vd. (2004) *Irak Türkmen Lehçesi*. Bakı: Elm, Nurlan.
- RÜSTEMOV R. (1965) *Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fel*. Bakı.
- RÜSTEMOV R. E. (1955) *Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri*. Bakı.
- SARIKAYA M. (1998) *Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- SÖYEGOV M. vd. (1999) *Türkmen Dilinin Grammatikası, Morfolojiya*. Aşgabat.
- ŞİRELİYEV M. Ş. (1962) *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*. Bakı.
- TİMURTAŞ F. K. (2005) *Eski Türkiye Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN A. N. (1950) *Fuzûlî Divânı*. İstanbul.
- Türk Lehçeleri Grameri* (2007) (ed. Ahmet Bican ERCİLASUN), Ankara: Akçağ Yayınları.

Talip Doğan

Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

Adres: Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıklarkayası Mevkii 78050 KARABÜK. E-Posta: dogan.talip@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 28 Şubat 2012

Yayına kabul edildiği tarih: 6 Ekim 2012

E-yayın tarihi: 3 Kasım 2012

Çıktı sayfa sayısı: 13

Kaynak sayısı: 31